

Скорина Людмила,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

ORCID ID 0000-0002-7023-9063

e-mail: skoryna@ukr.net

ПАРАМЕТРИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ПОЛЯ РОМАНУ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ»

У статті окреслено параметри інтертекстуального поля роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». У процесі дослідження з'ясовано, що письменник найактивніше застосує цитати й алюзії. Цитати органічно вмонтовані у мовлення усіх персонажів, а найбільше — титульного героя. У романі домінують цитати з частковою атрибуцією — вказівкою на автора чи твір. Неатрибутованими найчастіше є хрестоматійні цитати. У цих інтертекстуальних включеннях фігурує українська, старослов'янська, російська, давньогрецька, латинська, німецька, французька, англійська, італійська, турецька мови. Активно застосовані в романі алюзії на твори українських і зарубіжних письменників, Біблію, міфи, історичні й філософські ремінісценції. Інші типи й форми міжтекстових реляцій у творі: 1) паратекстуальність (заголовок третьої частини роману «За святим Єфремом Сіриним» акцентує увагу на прототексті, який відіграв важливу роль у духовній еволюції головного героя); 2) гіперінтертекстуальність — парафрази, застосовані для встановлення діалогу з іншими літературними творами в умовах економії текстового простору; 3) метатекстуальність (рефлексії Лаговського про джерела «Притчі про красу» І. Франка, міркування Володимира Шмідта про поезію Г. Гейне «Der Asra»); 4) автоінтертекстуальність (цитування поетичних творів А. Кримського). Також у романі виявлені приклади апокрифічної інтертекстуальності (вигадана цитата з біблійної книги Ісуса Сираха) й інтермедіальності (згадки про оперу «Фауст», «Сицильяну» з «Cavalleria Rusticana», Рубінштейнову музику до Гейневого «Озрійця», пісню Офелії, японську пісеньку про золоту рибку, вагнерівські опери).

До переліку ключових прототекстів аналізованого роману належать: 1) Біблія, 2) антична література й міфологія, 3) українська, 4) російська, 5) німецька літератури. Епізодично в романі фігурують посилання на англійську, французьку, італійську літератури, східну поезію й фольклор. Зважаючи на розмаїття типів і форм інтертекстуальності, значну насиченість інтертекстуального поля текстовими включеннями з творів українських і зарубіжних письменників, можна стверджувати, що «Андрій Лаговський» — один із перших зразків інтелектуального роману в українській літературі.

Ключові слова: Агатангел Кримський, роман «Андрій Лаговський», інтертекстуальне поле, власне інтертекстуальність, паратекстуальність, гіперінтертекстуальність, автоінтертекстуальність.

Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» — один із найцікавіших зразків раннього модернізму в Україні. На жаль, замість вивчення художніх особливостей вітчизняні літературознавці тривалий час шукали в ньому «аргументів, які би підтверджували чи заперечували латентну гомосексуальність» (Випасняк, 2013, с. 192) титульного героя або й самого автора. Нині прикра «одноекторність» поступила місцем дослідницькому плюралізму, тож наразі можна визначити такі ключові напрямки наукових студій: 1) дослідження проблем національності, сексуальності, орієнталізму (С. Павличко); 2) інтерпре-

тація декадентських мотивів (Т. Гундорова, Б. Пастух, М. Ревакович); 3) психологічні й естетичні аспекти християнства (М. Моклиця), роздвоєння Андрія Лаговського між святістю й гріховністю, проблеми любові й релігійності в романі (Г. Випасняк); 4) розуміння й саморозуміння (М. Гірняк, С. Луцак); 5) наукові екскурси (Р. Ткаченко); 6) іронічний код лицарства (О. Боговін); 7) материнський код (І. Смаглій); 8) психоаналітичний вимір роману (А. Печарський). Проблеми інтертекстуальності частково висвітлені у статтях І. Констанкевич («Вияви інтертекстуальності в романі А. Кримського «Андрій Лаговський»») і Г. Останіної («Діалог

культур у романі А. Кримського «Андрій Лаговський»»). Утім, інтертекстуальне поле цього роману таке насичене й різноманітне, що потребує додаткових системних студій.

Мета статті — окреслити змістові й формальні параметри інтертекстуального поля роману А. Кримського «Андрій Лаговський». Ключові напрямки дослідження: 1) аналіз різних типів і форм інтертекстуальних включень у романі, 2) особливості репрезентації вітчизняної і зарубіжних літератур у його інтертекстуальному полі. Дослідження різних типів і форм інтертекстуальності відбувалося з урахуванням класифікації Жерара Женетта, який запропонував розрізняти п'ять типів міжтекстової взаємодії: 1) паратекстуальність, 2) інтертекстуальність, 3) метатекстуальність, 4) гіпертекстуальність, 5) архітекстуальність (Genette, 1982).

Паратекстуальність. Діалогічний потенціал перітекстових елементів в аналізованому творі незначний. Заголовок роману акцентує увагу на постаті протагоніста. Крім того, маємо чотири заголовки до розділів: «Не порозуміються», «Туапсе», «За святим Єфремом Сіриним», «Порозумілися». Інтертекстуальний заголовок третьої частини акцентує увагу на прототексті, що відіграв ключову роль у духовній еволюції Андрія Лаговського. Як вказує Соломія Павличко, «несподівано для себе (і несподівано для читача, але, як ми побачимо далі, цілком логічно з погляду його сексуальності) професор знаходить ключ до одужання у творах видатного вчителя церкви IV століття Сирійця Єфрема. З релігійного боку ці писання були Лаговському чужими (значно ближчим здавався би критик християнства Ніцше, нігілістичний дух якого витає над деякими тирадами професора), однак поетичні образи Єфрема та його проповідь тілесного аскетизму виявилися прятунком» (Павличко, 2001, с. 105).

За психотипом і способом життя Лаговський — учений-відлюдник, який свідомо уникає світського товариства, більше цікавиться книжками, аніж модою чи плітками, тож насправді немає нічого дивного в тому, що йому так імпонували міркування християнського подвижника про самотнє життя, право кожного бути щасливим, причини рабського становища людини у світі, користь голодування й сексуальної стриманості.

Численні розлогі цитати з аскетичних писань «святого Охріма Сирійця» прокладають місток до біографії А. Кримського, який у листі до В. Міллера від 23 січня 1904 р. згадував: «1902-й рік дав, за своїми результатами, дещо в тому напрямі, якого би Ви від мене хотіли: вся основа дисертації була мною тоді ж витка-

на, але до кінця я її не довів, тому що метався із сторони в сторону, намагаючись захопити думкою якомога ширші горизонти: то я кидався на старохристиянську літературу й тішився Єфремом Сіриним, аввою Ісайєю, Тертуліаном та ін., то займався «Семітськими мовами і народами», цікавими для мене, як Grundriss своїх власних знань <...> Серед таких занять почуття ображеної особистої прихильності вшухало, і серце поступово переставало бити. А позаяк я, очевидно, до кінця життя буду до когось прихилитися і тому розставатися і шукати забуття в поширенні кола інтересів, то, очевидно, в мене до кінця життя будуть переважати от такого роду заняття, які я Вам описав» (Кримський, 1973, с. 380) (тут і далі курсив мій. — Л. С.). Репліка про «почуття ображеної особистої прихильності» надто провокативна, аби не згадати про болісний розрив Лаговського з родиною Шмідтів. За слушним твердженням Мар'яни Гірняк, «зацікавлення Лаговського Сірином і суфіями засвідчує існування ще одного діалогу з Іншим на сторінках роману Кримського — діалогу культур. Суфізм, близький до грецького неоплатонізму, християнство, буддизм формують підґрунтя для особливої філософії професора Лаговського, який намагається синтезувати розрізнені знання і враження в цілісну систему» (Гірняк, 2010, с. 32), так само, як А. Кримський.

Епіграфу в романі формально немає, однак наведені на початку першої частини рядки з поезії Степана Руданського «Наука» фактично виконують його функцію. Ця інтертекстематика-колаж переадресовує реципієнта до першої частини прототексту: виряджаючи сина в дорогу (це й реальний шлях до школи, і метафора людського життя загалом), мати наказує йому догоджати усім, від кого залежатиме його кар'єра й статус у суспільстві. Така життєва позиція, омовлена в «курйозному, сервілістичному листі» матері й проілюстрована вказаним фрагментом співомовки, обурює Лаговського й змушує залишити домівку. За допомогою цього іншотекстового включення прозаїк підкреслює суперечливість натури титульного героя, який, з одного боку, гнівно обурюється материнськими настановами, її схилянням перед містечковою «аристократією», а з іншого — сам надміру ідеалізує генеральську родину: «Лаговський почув себе щасливим, що він чує те дихання і що тут поблизу лежить людина (Володимир. — Л. С.), яка до нього прихильна, а він до неї прихильний сто разів більше. А до старої генеральши він чує просто аж собачу вірність» (Кримський, 1972, с. 52). Щоправда, запобігання Лаговського перед Шмідтами зумовлене не прагненням кар'єр-

ного зростання чи фінансової протекції, а не-реалізованою потребою любити й отримувати любов в відповідь.

Гіпертекстуальність. У романі А. Кримського виявлено кілька прикладів парафраза — скороченого переказу літературних творів чи їхніх фрагментів. Незважаючи на фах, титульний герой майже не говорить про математику, натомість дуже багато розповідає про літературу: «Серед нічної пітьми, лежачи з молодими своїми приятелями на столі, він було знайомив їх з тими європейськими або слов'янськими письменниками, котрих вони не знали, а що мав він добру пам'ять, то колоритно переказував їм зміст усяких писань тих письменників» (Кримський, 1972, с. 110). Приміром, цей різновид інтертекстуальності застосовується у розповіді Лаговського про «Притчу про красу» І. Франка, міркуваннях про сформульовані в Талмуді принципи статевого життя чоловіка, про кумедного конюха з Піквікського клубу Дікенса, переказі Володимиром Шмідтом гуморески про пригоди алжирських стрільців... А. Кримський застосовує цей прийом для економії текстового простору й динамізації оповіді, адже розлогі цитати надмірно розсіюють увагу читачів.

Метатекстуальність. У студії Ж. Женетта цей термін позначає «транстекстуальний зв'язок, який об'єднує коментар і текст, котрий він коментує» (Genette, 1982, с. 15). В аналізованому романі зафіксовано два розлогі уривки метатекстового характеру: імпрровізована лекція Лаговського про джерела «Притчі про красу» І. Франка й рефлексії Володимира Шмідта про поезію Г. Гейне «Der Asra». Такі літературознавчі коментарі підкреслюють інтелектуалізм роману.

Власне інтертекстуальність. Найактивніше експлуатованою в романі формою інтертекстуальності є цитати, органічно вмонтовані у мовлення усіх персонажів, а найбільше — титульного героя (71 інтертекстема). Їхній обсяг варіюється від короткого фрагменту: «Я вертаю додому, щоб спокійнісінько бути й надалі паразитом убогої суспільності, та ще й почуваю себе немало виправданим... „Хитро, мудро і невеликим коштом“, — як каже возний у Котляревського...» (Кримський, 1972, с. 140), — до повного цитування прототексту (поезії Козьми Пруткова й Федора Корша).

З огляду на атрибутивні параметри у романі виявлено:

1) цитати з повною атрибуцією — вказівкою на автора й твір-донор (6 інтертекстем). Найпоказовіший приклад — поезія Ф. Корша «Наука — мука», яку автор супроводжує коментарем: «Може, вам буде цікаво прочитати оцю сатиру на класицизм, перелицьовану з української пісні

“Чи я в лузі не калина була?”. Скомпонував цю пародію вашою мовою один з наших професорів філологів; він ніякий українець, але теоретично знає всі мови на світі, і українську так само. Підписався він тут козацьким криптонімом «Федір Корж». <...> Він подав Лаговському поштовий листочок паперу з українським написом: “Дорогому приятелю і товаришу Агахтангелу Охвиновичу Таврійському, хай пам'ятає і в пізні літа. 7 листопада 1899 р.”» (Кримський, 1972, с. 215). Антропонім «Таврійський» у наведеній цитаті дуже красномовно натякає на автора, уводить його в художній світ роману;

2) цитати з частковою атрибуцією (37 інтертекстем) — згадкою про автора чи прототекст. Наприклад: «То раз дивлюся на море та й чогось згадую із “Слова о полку Ігоревім”: “Взлелей, господине, мою ладу ко мне”, — як бачите, зовсім на поетичний лад» (Кримський, 1972, с. 51). Інколи атрибутивне уточнення міститься не безпосередньо в тексті, а в посторінкових авторських примітках (це стосується, приміром, відомої цитати М. Гоголя про красу української ночі);

3) цитати з алюзивною атрибуцією (4 інтертекстеми) містять натяк на прототекст. Так, у метатексті можуть бути згадані персонажі тексту-донора: «Бо я тих людей люблю... і хоч би хто вони були, вони мені — найкращі люди з цілого світу. Вільгельм Майстер каже: “Коли чоловік має чисто все те, що всі люди вважають за щастя, а не стає йому дрібнички, якої ніхто інший собі й не бажає, але яка, на його думку, важніша над усе, то той чоловік — найнещасливіша в світі людина...”» (Кримський, 1972, с. 237);

4) цитати з неконкретизованою атрибуцією (10 інтертекстем). Вони застосовуються, коли авторство висловлювання точно не встановлене, наприклад: «Inter urinam et faeces nascimur, як мовляв один святий отець нашої вселенської матері-церкви...» (Кримський, 1972, с. 55); вказаний вислів приписують Святому Августину або Тертуліану. Або коли автор не надто відомий, а прототекст належить до масової літератури: «В пам'яті Лаговського сама собою процитувалася епіграма якогось лубочного російського поета: “На ложе дєвы молодой / Свою победу я возславил, — / И всю любовь с ее тоской / В ее объятиях оставил...”» (Кримський, 1972, с. 164). Коли цитата хрестоматійна, то читач сам може розпізнати автора й прототекст, наприклад: «А пам'ятаєте, може, вірш англійського поета: *How bad, how sad, how mad, how fad was it, But how was sweet?..*» (Кримський, 1972, с. 73); у цьому фрагменті згадана поезія Роберта Браунінга «Confessions», щоправда, цитування неточне;

5) неатрибутовані хрестоматійні цитати (6 інтертекстем), наприклад: «Захочу спочити,

то спочивок знаходю собі в тім, що втішаюся поетичним письменством та музикою або сам пишу поезію. І ото ж тая поділена з естетикою моя праця, як іде далеко од життєвих скорбот, «середь сладких звуков и молитв», то дає мені, півмертвому, таку велику осолоду» (Кримський, 1972, с. 138). Інтелігентному читачеві нескладно розпізнати прототекст — поезію О. Пушкіна «Поет и толпа». Жодної вказівки на прототекст не містить ще одна характерна цитата: «Обережно закрутивши тую криптомерійну пам'ятку в м'який папір, він сховав вінка в шухляді та й немовби заспокоївся. — *Die schönen Tage in Aranjuez sind fort! Кінець чудовим дням в Аранхуесі!* — навіть трохи комічно продекламував він і зараз сів знов за працю» (Кримський, 1972, с. 206). Компетентний читач зуміє розпізнати в цих рядках покликання на драматичну поему Ф. Шиллера «Дон Карлос, інфант іспанський», а некомпетентний обмежиться безпосередньою інтерпретацією наведеного висловлювання.

У романі використовуються цитати українською, старослов'янською, російською, давньогрецькою, латинською, німецькою, французькою, англійською, італійською, турецькою мовами. Фрагменти творів російських письменників А. Кримський наводить мовою оригіналу, єдиний виняток — слова Козьми Пруtkова: «Почутлива людина на льодову висульку скидається. Пригрій її — розтане!» (Кримський, 1972, с. 272). Біблійні цитати зазвичай наведені старослов'янською мовою. Також у романі зафіксовано 18 іншомовних цитат: три не перекладені українською мовою; у п'ятнадцяти автор наводить переклад або ж безпосередньо в тексті (одразу після іншомовного вкраплення), або у посторінкових виносках. Вочевидь, А. Кримський не надто покладався на компетентність читачів і їхнє добре знання іноземних мов. Зразки турецько-татарського фольклору транслітеровані кирилицею. Інші твори зарубіжних авторів перекладені українською мовою. Ядро цієї групи становлять поезії Й.В. Гете, Г. Гейне, Румі, Енвері у перекладі самого А. Кримського. Таке мовне багатоголосся підкреслює освіченість і самого прозаїка, і його персонажів, передовсім Лаговського. Більшість цитат виокремлена в тексті графічно. Певне зацікавлення викликає проблема точності цитування й поодинокі приклади апокрифічної інтертекстуальності, коли письменник свідомо приписує власні слова певному автору. Приміром, пояснюючи Шмідтам свою тривалу відсутність, Лаговський стверджує: «А знаєте, як каже Ісус Сірах: “Ходи як найрідше до друга свого — то ніколи ваша дружба не перерветься...”»

(Кримський, 1972, с. 304). У книзі Ісуса Сіраха цього афоризму немає; можливо, автор переадресує читачів до старозавітної сентенції: «Дурного нога в хату швидко вступає, досвідчена ж людина соромиться інших». У всякому разі у такий спосіб Лаговський намагається виправдатися, прикриваючись авторитетом канонічного прототексту.

Активно застосовані в романі алюзії на твори українських і зарубіжних письменників, Біблію, міфи тощо. Особливістю алюзій є лаконізм, відсутність атрибуції, покладання на культурну кваліфікацію читача, який зуміє відчитати закладені сенси, наприклад: «поет Лаговський, як усі поети, скидався трохи на *Еолову арфу*, що з одного подуву вітреця грає на один тон, а з другого подуву — на другий тон» (Кримський, 1972, с. 111). Або: «Був би порадив вам читати античних класиків — от, *Горацій* ставсь би для вас зараз дуже добрим ліком. Так коли ж класиків тепер зовсім здискредитовано нашими ідіотськими гімназіями» (Кримський, 1972, с. 214). Аби зрозуміти, чому лікар радить Лаговському твори Горація як лік від нервової перенапруги, слід мати бодай приблизне уявлення про давньоримського поета, проблематику його творів. Промовиста алюзія використана для характеристики Володимира Шмідта — художниці Петрова порівнює його з персонажем комедії О. Островського «На чужому бенкеті похмілья»: «Володимир Ростиславович... От, хто мені страх не до вподоби — так він: отой справжній *Кит Китич*, Бардадим Іванович!.. Братики в нього так собі, простесенькі егоїсти, а це — смердюча блощиця...» (Кримський, 1972, с. 236). Ця літературна алюзія має застерегти Лаговського від його невинуватої ідеалізації.

Для повнішого окреслення параметрів інтертекстуального поля роману «Андрій Лаговський» варто бодай побіжно згадати численні історичні й філософські ремінісценції (згадки про Птолемея, Страбона, Ксенофонта, Платона, Валля, Макса Штірнера...), приклади **інтермедіальності** (у розмовах персонажі часто згадують музичні твори, як-от: дует Фауста й Маргарити, «Вальпургієву ніч», «Фаустову вакханалію», «Сицилянну» з «Cavalleria Rusticana», Рубінштейнову музику до «Озрійця» Гейне, пісню Офелії, японську пісеньку «A goldfish swam in a big glass bowl», вагнерівські опери...) й **автоінтертекстуальності** (вірші, приписані в романі Лаговському, належать А. Кримському, пізніше вони були вміщені в його збірці «Пальмове гілля»; цей аспект інтертекстуальності заслуговує на окреме дослідження).

У процесі «картографування» інтертекстуального поля було виявлено низку ключових

прототекстів. Найперше до їх числа відносимо **Біблію**. На сторінках роману виявлена 21 інтертекстема: 6 переадресовують до Старого Завіту (згадки про Авраама й Немврода, апеляції до Еклезіаста й книги премудрості Ісуса Сираха), решта 15 запозичені з Нового Завіту (Євангелій, послання апостола Павла). Помітне домінування цитат, які ретранслюють християнські моральні тези. Також у романі виявлені біблійні алюзії, гіперінтертекстуальні й автоінтертекстуальні вкраплення (наприклад, поезії «Іуда Іскаріотський», «Проклята смоковниця»). Функції таких інтертекстем різноманітні: 1) прозаїк апелює до Біблії як до джерела афоризмів, традиційних образів і мотивів, що дозволяють точно й водночас лаконічно схарактеризувати певну життєву ситуацію; 2) біблійні інтертекстеми застосовуються для характеристики персонажів, 3) Біблія сприймається як збірка моральних правил і приписів, що сприяють духовному зростанню титульного героя (його еволюція пов'язана з трьома ключовими прототекстами: творами Єфрема Сирійця, Еклезіастом, Новим Завітом — Чотириєвангелієм і посланнями апостола Павла).

Ще один важливий для європейської культури блок ядерних текстів — **антична література й міфологія**. Завдяки тогочасній системі освіти, що передбачала вивчення давньогрецької й латинської мов, системне ознайомлення з античною літературою, інтертекстеми з творів давніх греків і римлян міцно закорінені в інтертекстуальному просторі української літератури загалом і свідомості персонажів А. Кримського зокрема. У романі виявлено 11 таких інтертекстем. Здебільшого це алюзії (згадки про «Іліаду» й «Одіссею», Горація, міфічного Ереба, Еолову арфу, Артеміду, численні латинські афоризми) й ремінісценції (згадки про Птолемея, Страбона, Платона), рідше застосовані короткі цитати з творів Гомера й Ксенофонта. Античні інтертекстеми підкреслюють освіченість персонажів, надають їхньому мовленню більшої урочистості. Так, на зауваження Костянтина Шмідта про його науковий талант титульний герой відповідає: «Може так, що мені краще б випало бути, як то каже Гомер, *“настирем стад непорочних”*, ніж писати вчені книжки: а може бути знов — що я аж науковий геній! Та це — про мене! Мені до того байдуже» (Кримський, 1972, с. 257). Лаговський цитує класиків, аби додати своїм словам ваги; водночас це відображає особливості його «філологічного мислення».

Персонажі роману репрезентують різні етноси: Лаговський — українець, «Аполлон і Костянтин були типові репрезентанти тієї значної, може, й переважної частини *російської* інтелі-

генції, що в її жилах тече примішка романтичної *німецької* крові й що вона більше втішається російськими перекладами з Гейне, ніж своїми рідними російськими ліриками. В супротивність до братів — у Володимирові воплотилася рельєфно і безмірно більше, ніж, наприклад, в його матері, ота холодна, твереза, розсудлива, чисто *великоруська* вдача, що не терпить сентиментів і романтичності, а органічно тягнеться тільки до реалізму» (Кримський, 1972, с. 110). З огляду на це в інтертекстуальному полі роману помітне місце відведене українській, російській і німецькій літературі.

Так, українська ідентичність Лаговського не в останню чергу підкреслена завдяки інтертекстемам (8 покликань) з творів **українських письменників**, зокрема С. Руданського, І. Франка, М. Гоголя, І. Котляревського, Л. Глібова, П. Куліша; принагідно в романі фігурують алюзії на «Повість врем'яних літ». На початку першої частини («Не порозуміються») наведений фрагмент поезії С. Руданського «Наука». Аби цитата виглядала компактніше, А. Кримський застосовує техніку колажу. Інтертекстема розташована на місці епіграфу й виконує функцію експлікації. Важливу роль у романі відіграє «Притча про красу» І. Франка. Трансплантація прототексту відбувається із застосуванням двох інтертекстуальних стратегій — парафразу й цитування.

Історія стосунків Лаговського й Зої може розглядатися як віддзеркалення мандрівного сюжету: титульний герой спочатку виголошує сентенції про платонічну любов, а потім виявляється неспроможним опиратися спокусі тілесності. Хрестоматійна цитата з повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена» наведена в романі за контрастом: картина чудової української ночі викликає в Лаговського не замилювання, а розпач, зумовлений пожежею на хуторі. Інтертекстема з драми І. Котляревського «Наталка Полтавка» підкреслює моральний мазохізм титульного героя, який намагається принизити власні альтруїстичні вчинки рефлексіями про паразитичне існування. Алюзія з байки Л. Глібова «Трандафіль і свиня» виконує характеризувальну функцію, демонструючи ерудицію Лаговського та схильність до філологічних розмислів.

Поява в інтертекстуальному полі роману цитати з поеми П. Куліша «Великі проводи», на перший погляд, зумовлена грою слів та асоціацій: «На високій, недосяжній скалистій вершині закричав цар-орел... “Обновила, яко орля, / Юність мого серця. / Розпустила душа крила. / Пісня ллється, ллється”» (Кримський, 1972, с. 241). Утім, справжній мотив цитування пов'язаний із концептом «оновлення серця»: під впливом книжок Св. Єфрема Сирійця й рефлексій

про життя анахоретів давньої Сирії та Єгипту титульний герой духовно відроджується, долає відчуття гострого горя, зумовлене розривом із родиною Шмідтів. Прикметно, що ці ж рядки А. Кримський застосував як епіграф до циклу з поетичної збірки «Пальмове гілля», що мав характерну назву «Святе кохання. Ідилія».

Широко представлена в романі *російська література* (23 інтертекстами). Це пов'язане не тільки з російською ідентичністю родини Шмідтів (у мовленні персонажів зафіксовані згадки про М. Лермонтова, О. Островського, М. Ломоносова, А. Чехова, О. Грибоедова, В. Одоєвського, С. Надсона), лікаря (який згадує / цитує М. Салтикова-Щедріна, Ф. Корша, Л. Толстого), художниці Петрової (у її репліках фігурують О. Островський, Козьма Прутков), але й з політикою культурного колоніалізму, наслідком якої стало те, що українець Лаговський, перебуваючи в чужому культурному середовищі, виявляє, з одного боку, несистемну обізнаність з вітчизняним письменством, а з іншого — значну увагу до російської літератури. Вона так міцно закоринилася в його свідомості, що для опису різних життєвих ситуацій він частіше апелює до цитат із творів О. Пушкіна, В. Тредіаковського, С. Надсона, М. Салтикова-Щедріна, Козьми Пруткова, аніж своїх співвітчизників.

Вагоме місце в інтертекстуальному полі роману посідає *німецька література*, зокрема цитати з творів Й.В. Гете й Г. Гейне. Найчастіше у романі А. Кримського згадується «Фауст». Приміром, міркування про щасливий епізод життя Лаговський прогнозовано підсумовує афоризмом німецького генія: «Kannst du dem Augenblicke sagen: Verweile doch! Du bist so schön! Ну, я для себе смію гордовито перевернути цей вірш інакше: Ich kann dem Augenblicke sagen: Verweile doch! Du bist so schön...» (Кримський, 1972, с. 82). Окрім ключового прототексту Й.В. Гете, у романі фігурують і його любовні вірші, наведені в перекладі А. Кримського (ця ж поезія міститься у збірці «Пальмове гілля» у циклі з характерною назвою «Святе кохання»). Ліричні рядки класика: «З-поза гілля летиться місяць, вітерець не шелестить, а з похилених берізок свіжий ладан капотить...» (Кримський, 1972, с. 193), — відображають екзальтованість персонажа, який, на відміну від Володимира Шмідта, гіперболізує почуття, а також вказує на «літературність» його світовідчуття. Глибоку обізнаність Лаговського із творами Гете має підкреслити й покликання на цитований вище афоризм Вільгельма Мейстера. Значна частотність звернення до чужих слів у мовленні Лаговського показово відображає його комплекси й психологічні проблеми. Зокрема, це вказує на: 1) невпевненість у собі,

потребу постійно підтверджувати свої слова чужим авторитетом, 2) неможливість розібратися зі своїми почуттями й самостійно висловити те, що він має на серці.

На думку О. Бабишкіна, «найближчим його (А. Кримського. — Л. С.) настроєві — поета і вченого — був мудро-скептичний і водночас життєрадісний Г. Гейне, якого він на німецький лад називав Гайне. Український поет перекладав його вірші, і хоч ці переклади не завжди відтворюють грайливість гейнівського гумору, а проте це були переклади вартісні» (Бабишкін, 1967, с. 62). Як бачимо, свою любов до творів класика автор делегував і Лаговському. Рядками з його поезії персонаж ілюструє найрізноманітніші життєві ситуації. Скажімо, споглядання краси нічного неба незмінно викликає в нього асоціацію з поетичними рядками: «Недвижно ясні зорі / На висоті стоять / И одна на другу ніжно / Од віку все глядять...» (Кримський, 1972, с. 96). За допомогою цитати з твору Г. Гейне головний герой висловлює свій панічний страх втратити приязнь родини Шмідтів: «Нехай мене взавтра ти й зрадиши, / Сьогодні ж іще ти моя, / I тим-то в обіймах у тебе / Подвійно втішаюся я... Але з його безжурного тону видно було, що оцей Гейнів вірш вплив зовсім не з серця його, бо він сподівається вдержати своє щастя і сьогодні, і завтра, і після завтрього» (Кримський, 1972, с. 140). В іншій ситуації він намагається поетичними рядками класика виправдатися перед Зоєю: «Втомлений, з такою самою несвіжою головою, він пішов і на своє любовне побачення та здивував і Зою, бо заявив, що їм можна тільки невинно розмовляти між собою, а нічого більше не слід робити: од палких та тісних обіймань їм треба попросту втікати, адже, мабуть, це через них він став сам не свій, і кості ніби оловом поналивалися. Бажаючи якось зажартувати, він зацитовав вірш Гейне: *I ніп розпнутив свою губу: / "Не треба кохатися так, / Щоб шкода була для здоров'я". / На те йому панна: "А як?"* Зоя німецької мови не знала. Професор спробував перекласти цілу оту поезію Гейневу з німецької мови на турецьку» (Кримський, 1972, с. 161).

На окрему розмову заслуговує цитування в романі «Озрійця» Г. Гейне. Дві моделі інтерпретації цього твору — Лаговського й Володимира Шмідта — мають виразне характеротвірне навантаження: там, де титульний герой бачить гімн непереможній силі кохання, Володимир вичитує тільки еротичні надмірності. Усе, чого він торкається, набуває відтінку непристойності — і кохання Данте до Беатріче, і твори Г. Гейне. Поезія про «озрійське кохання» в його інтерпретації стає епатажним гімном тілесній

нестриманості. Володимир відверто кепкує із замилювання Лаговського поезією класика — спочатку іронічно-відсторонено («Він навмання розгорнув Гейне в другому місці і вичитав: *Коли настав чудовий май, / Садочків розвивання. / Тоді у серденьку моім / Прокинулось кохання...* — Спору немає, — сказав він далі, — що коли липучі розпуковки розвиваються на деревах, особливо на тополях, тоді Венера найлегше ловить людське серце» (Кримський, 1972, с. 100)), а потім і з неприхованим сарказмом. Бажаючи принизити Лаговського, звинуватити його в гомосексуалізмі, Шмідт також апелює до Г. Гейне: «Найкращий спосіб зрозуміти когось — це опинитися вкупі з ним у брудному болоті. Ви ж пам'ятаєте, мабуть, вашого любого Гейне: *Selten habt ihr mich verstanden. / Selten auch verstand ich euch, / Doch als wir im Koth uns fanden, / Da verstanden wir uns gleich...* — Ви кажете, лицемір? Нехай воно й так. Тільки ж чи вам, вам, лицемірові од початку до кінця, од голови до п'ят, пристало отаке проти мене казати?! Ні, високошановний друже мій! Ви сами не вірите в те, що кажете, бо знаєте, що ми з вами з одного й того самого поля ягідка...» (Кримський, 1972, с.222).

Принагідно в романі фігурують покликання на **англійську** («Загублений рай» Дж. Мільтона, твори Дж. Браунінга, В. Шекспіра, Дж.Г. Байрона, Ч. Дікенса, Е. Шафтсбері), **французьку** (Монроеві гуморески про алжирських стрільців, твори Ш. Бодлера, П. Верлена, П. Бомарше), **італійську літератури** (Данте, Дж. Боккаччо), **східну поезію** (цитати з творів Румі й Енвері) й **фольклор** (турецька співанка про елегантного писаря, народна пісня «Бачхелерде саримсак»). За висновком С. Павличко, «Кримський любив цей вигаданий, вимріяний Схід, любив Омара Хайяма й Гафіза, Румі й Сааді. Йому подобалися східні анекдоти, прямиий східний гумор та фі-

лософські роздуми про марноту буття. Його інтригували й приваблювали суфії-дервіші, які ставали свого роду зразком для самоідентифікації. Зовнішня аскеза, інтенсивне духовне життя, амбівалентність мови, в якій еротичне й духовне перепліталися, — ці особливості визначили інтерес Кримського до суфізму» (Павличко, 2001, с. 168). Від А. Кримського ці літературні уподобання успадкував і його герой — формально математик, фактично знавець іноземних мов і любитель художнього письменства.

Свого часу С. Павличко зауважила, що «жоден український роман до Кримського, як і жоден роман після Кримського, аж до появи в українській літературі Валер'яна Підмогильного і Віктора Петрова, не був настільки інтелектуально насиченим, рафінованим, як «Андрій Лаговський». Наратив роману переривається діалогами на різні теми культури, філології, ботаніки, історії, релігії, політики. Тут зустрічаємо не лише десятки цитат різними мовами світу, але й елегантний філологічний аналіз ідіоматичних і граматичних конструкцій з різних мов...» (Павличко, 2001, с. 79). Експлікація інтертекстуального поля роману підтверджує висновки літературознавиці, адже у творі застосовані найрізноманітніші типи й форми інтертекстуальності (паратекстуальність, власне інтертекстуальність, мета- й гіперінтертекстуальність, інтермедіальність, автоінтертекстуальність). Із різною художньою метою автор вмонтовує у мовлення персонажів цитати й алюзії з Біблії, творів християнських аскетів, античної літератури, міфології й філософії, з українського, російського, німецького, англійського, французького, італійського письменства, східної поезії, фольклору... Зважаючи на сказане, маємо всі підстави вважати твір А. Кримського одним із перших зразків інтелектуального роману в українській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабишкін О. Агатангел Кримський: літературний портрет. К.: Дніпро, 1967. 114 с.
2. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературознавчі студії*. Житомир, 2013. Вип. 7. С. 192–200.
3. Гірняк М. Розуміння і саморозуміння у романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». *Магістеріум*. 2010. Вип. 38: Літературознавчі студії. С. 29–36.
4. Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 2: Художня проза, літературознавство і критика / за ред. О. Засенка. К.: Наук. думка, 1972. 718 с.
5. Кримський А. Твори: у 5 т. Т. 5. Кн. 1: Листи (1890–1917) / за ред. С. Зубкова. К.: Наук. думка, 1973. 547 с.
6. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. К.: Основи, 2001. 328 с.
7. Genette G. *Palimpsestes: la littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil, 1982. 468 p.

REFERENCES

1. Babyshkin, O. (1967). *Ahatanhel Krymskyi: Literaturnyi portret*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
2. Vypasniak, H. (2013). Mizh sviatistiu tahrikhovnistiu: dylema Andriia Lahovskoho v odnoimennomu romani Ahatanhela Krymskoho. *Zhytomyrski literaturoznavchi studii*, 7, 192–200 [in Ukrainian].
3. Hirniak, M. (2010). Rozuminnia i samorozuminnia u romani Ahatanhela Krymskoho «Andrii Lahovskyi». *Mahisterium*, 38, 29–36 [in Ukrainian].
4. Krymskyi, A. (1972). *Tvory*, Vol. 2 [in Ukrainian].
5. Krymskyi, A. (1973). *Tvory*, Vol. 5, Kn. 1 [in Ukrainian].
6. Pavlychko, S. (2001). *Natsionalizm, seksualnist, oriientalizm: Skladnyi svit Ahatanhela Krymskoho*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
7. Genette, G. (1982). *Palimpsestes: la littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil [in French].

Lyudmyla Skoryna,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)

ORCID ID 0000-0002-7023-9063

e-mail: skoryna@ukr.net

INTERTEXTUAL FIELD PARAMETERS IN THE NOVEL “ANDRII LAHOVSKYI” BY AHATANHEL KRYMSKYI

The article outlines the intertextual field parameters in the novel “Andrii Lahovskyi” by Ahatanhel Krymskyi. In the process of research the active use of quotations and allusions by the writer was found out. Quotations are organically embedded in the speech of all characters, it is especially true of the main character (71 example found). The novel is dominated by quotations with partial attribution indicating the author of the prototext (37 quotations) or the whole work (4 quotations). There are 6 quotations with full attribution, 4 quotations with “allusive” attribution and 10 quotations with unspecified attribution. Unattributed quotes are most taken from the reading-books. Ukrainian, Old Slavic, Russian, Ancient Greek, Latin, German, French, English, Italian, and Turkish languages appear in these intertextual inclusions. Allusions to works of Ukrainian and foreign authors, the Bible, myths, numerous historical and philosophical reminiscences (Ptolemy, Strabo, Xenophon, Plato, Max Stirner) are actively used in the novel.

Other types and forms of intertextual relations in the novel include: 1) paratextuality (the title of the third part of the novel “Following St. Ephrem the Syrian” emphasizes the prototext, which played an important role in the spiritual evolution of the main character); 2) hyperintertextuality — paraphrases used to establish a dialogue with other literary works in terms of saving text space; 3) metatextuality (Lahovskyi’s reflections on Ivan Franko’s “Parable of Beauty”, Volodymyr Shmidt’s discourse of Heine’s poetry “Der Asra”); 4) autointertextuality (citing the other poetic works of Ahatanhel Krymskyi in the novel). The novel also reveals examples of apocryphal intertextuality (a fictional “quote” from the biblical book of Jesus Sirach) and intermediality (references to the opera “Faust”, “Siciliana” from “Cavalleria Rusticana”, Rubinstein’s music to Heine’s “Der Asra”, Ophelia’s song, a Japanese song about a goldfish, Wagner’s operas).

The list of key prototexts of the analysed novel includes: 1) the Bible; 2) ancient literature and mythology; 3) Ukrainian literature; 4) Russian literature; 5) German literature. Episodic references to English, French, Italian literature, Eastern poetry and folklore appear in the novel. Taking into account the variety of types and forms of intertextuality in the novel and the significant fleshing out of the intertextual field with textual inclusions from the works of Ukrainian and foreign writers, we can consider the novel “Andrii Lahovskyi” to be one of the first examples of an intellectual novel in Ukrainian literature.

Key words: Ahatanhel Krymskyi, novel “Andrii Lahovskyi”, intertextual field, proper intertextuality, paratextuality, hyperintertextuality, autointertextuality.

Стаття надійшла до редакції 24.08.2022.

Прийнято до друку 11.10.2022.